

DOI: 10.55666/folklor.1731752

ŞAMANİK RUH TASAVVURU BAĞLAMINDA İZLANDA *FYLGJA*'Sİ VE HAKAS *UMAY*'İ ÜZERİNE

Nükhet OKUTAN DAVLETOV* & Timur DAVLETOV**

Öz

Pagan dinlerde insanın soyut uzantıları hakkında oldukça gelişmiş bir terminoloji mevcuttur. Bu doğrultuda eski İskandinav dinindeki ve Türk halklarından Hakasların Şamanizmindeki ruh inancının benzer şekilde karmaşık bir yapıda olduğu görülmektedir. Nitekim Hakas Şamanizminde *kut*, *tin*, *yula/çula*, *süne/sürne* ve *üzüt* gibi birden fazla ruh türü mevcuttur; İskandinav paganizminde de ruh konusu ele alınırken birden fazla kavram gündeme gelmekte; *hamr*, *hugr*, *fylgja* ve *hamingja* olmak üzere başlıca dört kavrama değinildiği göze çarpmaktadır. Hristiyanlık ve İslamiyet etkisiyle literatürde ruh şeklinde tek bir kavrama indirgenen bu parçaların hareketli olup bedenden ayrılıp geri dönebilmeleri, Hakas Şamanizmi ve eski İskandinav dininin ortaklıklarından biridir. Buna ek olarak bedenün çeşitli uzuvlarında ve organlarında ruhun ya da ruhun bir kısmının bulunduğu dair inanç ve bunlarla ilgili uygulamalar, bu ortaklıklara birer örnek olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada söz konusu organlardan plasenta üzerinde durulmuştur. Pek çok pagan toplumda anne karnındaki fetüsü koruduğu ve çocuğun sağlığıyla kaderinin buna bağlı olduğuna inanıldığı için plasentaya özel bir önem verilmiştir. En erken, XIII-XIV. yüzyıllarda kaleme alınan İzlanda kaynakları vasıtasıyla hakkında bilgi edinilebilen *fylgja*, hem fizikî plasenta hem de ayı, kartal, kurt, öküz, yaban domuzu, tilki veya kuğu gibi çeşitli hayvan formlarında görülebilen bir tür koruyucu ruh olarak algılanmaktadır. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilere ve etnografik dönemde Sibirya Türkleri arasında yürütülen alan araştırmalarına göre Umay da kendisine tapınanlara çocuk ruhu veren koruyucu bir ilah olmasının yanı sıra ismen plasenta anlamına gelmektedir. Bu iki inanış arasındaki farklılık ise Umay'ın, *fylgjur*'un aksine çocuğa ruh veren bir yaratıcı olması ve plasantanın hayvanlar tarafından yenmesi, ateşte yakılması, önünden kimin geçtiğine veya gömüldüğü yere göre değişen bir form alarak insana hayat boyu eşlik etmesi inancının mevcut olmayışıdır. Hakaslarda plasenta, *ib* denen geleneksel evin içinde kimsenin üzerine basıp yürüyemeyeceği bir yere gömülürken, İzlandalılarda insanların üzerinden geçeceği kapı eşiğinin altına gömülmesi gibi farklılıklar da bundan kaynaklanmaktadır. Ancak bu uygulamalar ilişkisiz gibi görünse de her ikisinin temelinde de plasantanın, çocuğun ruhunu barındırması ve kötü ruhlardan uzak tutulması yatmaktadır. Bu sebeple iki kültürün benzer Şamanik motiflere sahip olduğunu ileri sürmek mümkün görünmektedir. Günümüzde doğumların ağırlıklı olarak hastane ortamında gerçekleşmesi sebebiyle plasenta tıbbi atık olarak imha edilmektedir. Bu sebeple çalışmada bahsi geçen ve geçtiğimiz yüzyıl hâlen yaygın olan uygulamalar, istisnai durumlar hariç yok olmaya yüz tutmuştur. Buna rağmen vücutta çeşitli organlar ile uzuvların ruh barındırdığı inancı ve bunlarla bağlantılı ilahlar/ruhlara dair inanışlar varlığını korumaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hakas, İzlanda, *Fylgja*, Umay, Şamanizm.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Nevşehir/Türkiye, nukhetdavletov@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9312-8385

** Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Nevşehir/Türkiye, aronxakas@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-7767-4797

ON THE ICELANDIC *FYLGJA* AND KHAKAS *UMAI* IN THE CONTEXT OF THE NOTION OF SHAMANIC SOUL

Abstract

In pagan religions, the terminology related to the soul, which is the abstract extension of man, is quite developed. In this context, it has been observed that the soul belief in the old Scandinavian or Icelandic religion and in the Shamanism of the Khakas, a Turkic people, has a similarly complex structure. Indeed, in Khakas Shamanism, there are more than one type of soul such as *kut*, *tin*, *yula/çula*, *süne/sürne* and *üzüt*. In Scandinavian paganism, when examining the subject of spirit, also four main concepts are mentioned such as *hamr*, *hugr*, *fylgja* and *hamingja*. These abstract parts are expressed with a single word such as soul under the influence of Christianity and Islam. Their mobility is one of the common features of Khakas Shamanism and Old Scandinavian religion. In addition, the belief that the soul or a part of the soul resides in various limbs and organs of the body and the practices related to this, should be evaluated as examples of these common features. This study focuses on the placenta among these organs. In many pagan societies, the placenta was given special importance because it was believed to protect the fetus in the womb and that the health and fate of the child depended on it. The earliest information about *fylgja*, perceived as both placenta and a kind of guardian spirit, that appear in various animal forms, can be obtained through Icelandic sources written in the 13th-14th centuries. According to the information given by Mahmud Kashgari in the 11th century, and to the field research conducted among Siberian Turkic peoples, *Umai* is also a guardian deity who gives child's soul to those who worship her, and her name means placenta. The difference between these two beliefs is that *Umai*, unlike *fylgjur*, is a creator who gives the child a soul, and there is no belief that the placenta accompanies a person throughout his/her life, taking a form that changes depending on who passes by or where it is buried, or whether it is eaten by animals or burned in fire. This is also the reason for differences such as the fact that among the Khakas, the placenta is buried where no one can walk on it inside the house, whereas among Icelanders it is buried under the threshold, where people can walk over it. However, although these practices may seem unrelated, both are based on the fact that the placenta contains the soul of the child and that it is tried to be kept away from evil spirits. For this reason, it seems possible to argue that the two cultures have similar Shamanic motifs. Since births generally occur in hospitals today, the placenta is disposed of as medical waste, and the practices mentioned in the study, which were still common in the past century, are on the verge of extinction. Despite this, the belief that organs and limbs contain soul and beliefs about protective deities or spirits continue to exist.

Keywords: Khakas, Iceland, Fylgja, Umai, Shamanism.

Giriş

Bu çalışmada eski İskandinav dininin önemli bir parçası olan ve sıklıkla biçim değiştirme bağlamında incelenen *fylgja* ile eski Türk panteonu çağdaş Hakas Şamanizminin ilahlarından biri olan Umay'ın benzerlikleri ilk kez ele alınmaktadır¹. En erken, XIII-XIV. yüzyıllarda kaleme alınan İzlanda kaynakları vasıtasıyla hakkında bilgi edinilebilen *fylgja*, hem plasenta hem de çeşitli formlarda görülebilen bir tür koruyucu ruh olarak algılanmaktadır (Turville-Petre, 1937: 121-124). XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un (2005: 621) verdiği bilgilere ve etnografik dönemde Sibirya Türkleri arasında yürütülen alan araştırmalarına göre Umay da kendisine tapınanlara çocuk ruhu veren koruyucu bir ilah olmasının yanı sıra ismen plasenta anlamına gelmektedir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan göbek bağı, plasenta ve amniyotik kesenin çocuğun hayatı üzerindeki etkisi konusuna girmeden önce Türk Şamanizmi ve eski İskandinav dini gibi diğer pagan dinlerde ruh terminolojisindeki çeşitlilik, ruhun bedenden bağımsızlığı ve vücut parçalarının ruh barındırması inancından bahsedilmektedir.

Bu noktada belirtilmelidir ki Türkçe literatürde Hakaslarda ruh türleriyle ilgili bilgilere yer veren çalışmalar, esas olarak literatür taramasına dayanmaktadır. Ancak bunlar sıklıkla Orta Çağ seyyahlarının kayıtları ve XIX-XX. yüzyılların ilk yarısını kapsayan kaynaklara başvurularak kaleme alındıkları için aktardıkları bilgiler de ne yazık ki güncel değildir. Oysa radikal olarak nitelendirilemese de son yüzyılda her dinde olduğu gibi Hakasların inanç dünyasında da birtakım değişiklikler gerçekleşmiştir. Pek tabii Butanayev ve Burnakov gibi Hakas Türkologların arkeolojik ve etnografik verileri kendi saha araştırmalarıyla destekledikleri eserleri vardır. Ancak bunlar dışında güncel çalışmaların sayıca azlığı sebebiyle ortaya koyulmak istenen yeni çalışmalarda sıklıkla aynı kaynaklara atıfta bulunulması, literatür taramasındaki bir eksiklik zannedilebilmektedir. Bununla birlikte Hakaslar gibi dilleri tehlikede olan az nüfuslu Türk halklarıyla ilgili araştırmaların, Kazaklar veya Kırgızlar gibi kalabalık Türk halkları özelinde yapılan çalışmalarla nicelik bakımından kıyaslanamayacak durumda olması anlaşılabilir bir durumdur.

Benzer şekilde İzlandalıların dinî düşüncesindeki *fylgja* ile ilgili bilgi veren makale ve tezlerde de çoğunlukla XX. yüzyılın başlarında kaleme alınmış belli başlı çalışmalara başvurulduğu görülmektedir. Bu sebeple daha önce araştırmacıların dikkatini yeterince meşgul etmemiş bir konuyla ilgilenildiğinin vurgulanmasında yarar görülmektedir.

1. Eski İskandinav Dininde ve Hakas Şamanizminde Ruh

Yüzyıllar boyunca Türk halklarının yaşamakta olduğu bölgelere misyonerlik, ticaret ya da elçilik gibi amaçlarla giden seyyahlar, Türk halklarının ruh kavramına dair inançlarını sıklıkla kendi dinî bilgileri çerçevesinde yorumlamışlardır. Örneğin Marco Polo, Altaylıların ruh kavramını bilmediklerini ve “ruhun kurtuluşu” (Roux, 1999: 110) ile ilgili bir tasaları olmaması sebebiyle tamamen dünyevî zevkleri doğrultusunda yaşadıklarını ifade ederken, Hristiyanlıktaki ruh kavramını aramaktadır. Oysa Sibirya Türkleri, insanın ölümsüz kalan yanını ifade etmek için birden fazla kavram kullanmaktadırlar. Hakas Şaman Tatyana Kapichnikova'nın da bu konuda şunları söylediği kaydedilmiştir: “Babam da benim gibi görme yeteneği olan birisiydi ve *kizin çiti hudı par* (kişinin yedi ruhu var) derdi. İnsan bunlardan birini kaybederse sorun çıkar” (Okutan Davletov, 2021: 99). Ancak bu kavramlar, gözlem yapan kişilerin ait oldukları kültürlerde bir karşılığı bulunmaması nedeniyle anlam bakımından sınırlı olarak nitelendirilebilecek tek bir “ruh” kelimesi altında birleştirilmiştir. Maynagashev de ruhu, “insanın ölümünden sonra da yaşamaya devam eden ve pek çok adı olan bir varlık” olarak açıklamaktadır (1915: 278). Dikkat çekicidir ki benzer şekilde eski İskandinav dinindeki bedenden ayrılabilen ruh türleri de Hristiyan yazarlar tarafından paganlarda tam bir karşılığı olmayan genel *sál* (İng. soul) yani ruh ile karşılanmak durumunda kalmıştır (Turville-Petre 1975: 229). Bryan da bireyin kaderiyle yakından ilgilenen ve yukarıda zikredilen figürlerin, bağımsız varlıklar olarak görüldüğünü ve Hristiyanlıktaki ruh ile hiçbir benzerlik göstermediklerini belirtmektedir (2021: 74-75).

Türk ve Hakas Şamanizminde genel olarak ruh kelimesiyle karşılanan kavramlar arasından ilk olarak *kut* (Hakasça *hut*) üzerinde durulması faydalı olacaktır. Kaşgarlı, *kut* kelimesini “uğur, baht, talih” olarak açıklamıştır (2005: 455). XIX. yüzyılın ikinci yarısında yayımlanan Pavet de Courteille'e ait *Dictionnaire Turk-Oriental* adlı sözlükte ise Türk halklarının bu kelimeyi “ruh”

kavramının karşılığı olarak da kullandıklarını kaydetmektedir (1870: 422). Bilge Kağan yazıtının doğu yüzü 35. satırında geçen *eçim kagan kutı taplamadı* “amcam hakanın ruhu tasvip etmedi” (Tekin 2014: 63) ifadesindeki *kut* da bu anlamdadır ve Hakasların *kut* kelimesini kullanma biçimleriyle aynı doğrultudadır. Hakaslar arasında yürütülen güncel alan araştırmaları da bunu desteklemektedir. Nitekim son yıllarda yürütülen bir görüşmede, dinî inancını Şamanizm olarak belirten İrina Chebochakova, henüz doğmamış insanların *hut*’larının *Pay Hazın* yani Bay (Kutsal) Kayın’ın dallarında durduğunu ifade etmiştir (Okutan Davletov 2021: 100-101). Diğer Sibiryalı halklarda ve bu çalışmada ele alınan İzlanda örneğinde olduğu gibi Hakaslarda da söz konusu ruh türleri içinde bulunduğu canlı vücudu terk edebilmektedir. Yukarıda bahsedilen aynı alan araştırması sırasında görüşülen bir diğer Hakas katılımcı olan Oleg Chebodayev, ruhun hareketliliği konusunda şunları söylemiştir: “Kişi yaşarken hastalandığında *hudı* (*hut*’u) giderse kamlar bunu görebilir. ‘*Haraği üs parğan* (gözü söndü) ya da *harah odi üs parğan* (gözünün ateşi söndü)’ derler” (Okutan Davletov, 2021: 101). Leonid İvandayev de bir kişi sağlıklıyken ruhu vücudunu terk ettiğinde o kişinin hayatının yavaş yavaş bozulmaya başlayacağını ve hatta birkaç gün içinde ölebileceğini; ancak sıradan insanlar ne yapılması gerektiğini bilemeyecekleri için Şamanlara başvurulması gerektiğini ifade etmiştir (Okutan Davletov, 2021: 102).

Hakas Şamanizmindeki farklı ruh türlerinden bir diğeri de nefes ile ilişkilendirilen *tin*’dir. Hakaslar, özellikle “nefes darlığı” gibi belirtiler taşıyan hastalıkların *tin*’in vücutta bulunmaması sebebiyle gerçekleştiğine inanmaktadırlar (Burnakov, 2007: 153). *Yula*, Hakas dilindeki karşılığıyla *çula* adlı ruh türü ise genellikle ikiz ruh olarak açıklanmaktadır. Hakaslar *çula*’nın gece karanlığında parlayan ateşler şeklinde görüldüğüne inanmaktadırlar (Killi Yılmaz 2007: 69). Altayların Telengit boyuna mensup Arzhan Tudenev, *çula* hakkında şunları anlatmıştır: “*Çula* ile 5-6 yaşlarında karşılaştım. Önceleri geceleri dolaşırdım, uyurgezerdim. Babam ölmüştü, öbür tarafta tek kalmamak için benim öyle dolaştığım bir vakitte *çula*’mı alıp götürmüştü. Dedem kurtardı beni” (Okutan Davletov 2021: 105). Benzer şekilde yukarıda zikredilen Hakas katılımcı O. Chebodayev de *çula*’nın hareketliliğine işaret eden şu ifadeleri aktarmıştır: “*Körğçiler* (görme yeteneği olanlar) kimin nereden geleceğini 3 gün öncesinden bilirler. İnsanların *çula*’larını görürler, çünkü *çula* insandan önde gider” (Okutan Davletov, 2021: 105). Hakas Şamanizminde ölüm olayının gerçekleşmesiyle birlikte vücuttan ayrılan ve sadece ölümü takip eden ilk 40 gün ila bir yıl yaşayanların arasında kalabilen ruha ise *süne* veya *sürne* adı verilmektedir. *Süne*’nin 40. günün ardından *üzüt* adlı başka bir ruha dönüştüğü de bilinmektedir. Larisa Anzhiganova, bu konuda şu bilgileri paylaşmıştır: “Ben şahit oldum, 40. gün ayininde ruh işaret veriyordu. Kocamın amcası uzakta öldü. Kimse cenazesine gidemedi, ama kırkında toplandık ve portresini de dolaba koyduk. Resim birdenbire düştü. Bu işareti veren *üzüt*’tür” (Okutan Davletov, 2021: 108).

Eski İskandinav dinindeki ruh inancının da Türk Şamanizmindekine benzer şekilde karmaşık bir yapıda olduğu görülmektedir. Turville-Petre de “Ruh kişileştirilir, hatta maddileştirilir ve adeta kendine ait bir hayat yaşar” (1975: 229) diyerek bu yapıya işaret etmektedir. Nitekim İskandinav paganizminde de ruh konusu ele alınırken Türk Şamanizmindeki gibi birden fazla kavram gündeme gelmekte; *hamr*, *hugr*, *fylgja* ve *hamingja* olmak üzere başlıca dört kavrama değinildiği göze çarpmaktadır.

Hamr, “ruhun bedeni terk edip başka bir şekle bürünebilme yeteneği” (Mortensen, 1913: 79) ile ilgilidir. Ruhun görünür hale gelirken büründüğü biçim ya da form anlamına gelen *hamr*, genellikle hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır (Chantepie de la Saussaye, 1902: 293). Örneğin *Ynglinga Saga*’da Odin’in “biçim değiştirdiği; bedenin uykudan ağırlaşmış ya da ölmüş gibi yattığı, ama kendisinin bir kuş ya da hayvan, balık ya da solucan biçimine girdiği ve kendisinin ya da bir başkasının işlerini yapmak üzere göz açıp kapayıncaya kadar uzak ülkelere gittiği” anlatılmaktadır (Mortensen, 1913: 79). Bir diğer kavram olan *hugr* ise genellikle “düşünce, zihin” olarak çevrilmektedir. Rüyalarda görülen kurtların ve diğer vahşi hayvanların *manna hugir* “insanların zihinleri” olduğu belirtilmektedir (Turville-Petre, 1975: 229). *Hugr*’ın hareketliliği konusunda Mortensen’in (1913: 76-77) şu ifadelerine başvurmak yerinde olacaktır:

“Atalarımız, diğer putperestler gibi, ruhun bedenden bağımsızlığının ve yaşayan insanların işlerine el atma yeteneğinin en açık kanıtlarından birini kâbus ve rüyada buldular, çünkü bu şeyleri açıklamak için başka hiçbir araçları yoktu. Rüyalarda görüldüğü gibi, ruhlar kişinin

yaşamı boyunca bedeni terk edebilir ve çok uzaklarda dolaşabilir. Bu ruh eski dilde *hugr*, 'düşünce' ya da 'ruh' olarak adlandırılır; en çok ayı, kurt ya da kartal olarak ortaya çıkarak çok çeşitli hayvan biçimlerine bürünür.”

Plasenta anlamına da geldiği için ileride *fylgja* ile birlikte daha detaylı açıklanacak olan *hamingja* ise bir tür koruyucu ruh olarak algılanmaktadır; ancak “kader” ve “talih” gibi soyut anlamlarda kullanımı daha yaygındır (Turville-Petre, 1937: 122-123).

Yukarıdaki örnekler göz önünde bulundurulduğunda, pagan dinlerde insanın soyut uzantıları hakkında oldukça gelişmiş bir terminolojinin mevcut olduğunu ileri sürmek mümkündür. Daha önce de belirtildiği gibi monoteistik dinlerin etkisiyle ruh gibi tek bir kavrama indirgenen bu parçaların hareketli olup bedenden ayrılıp geri dönebilmeleri, Türk Şamanizmi ve eski İskandinav dininin ortaklıklarından biridir. Buna ek olarak bedenin çeşitli uzuvlarında ve organlarında ruhun ya da ruhun bir kısmının bulunduğu dair inanç da bu ortaklıklara bir örnek olarak değerlendirilmelidir. Günümüz Türk Şamanizminde bu konuda en yaygın inanın fetal membranlar, plasenta ve saç üzerinden devam etmekte olduğu görülmektedir. Saçın ruh barındırmasına bir örnek olarak Hakasların *suğındı* uygulaması gösterilebilir. Hakasların *sas toy* adını verdikleri bir nevi nişan töreni sırasında evlenen kadının *sürmes* adı verilen çok sayıdaki ince saç örgüsü, *tulun* adı verilen iki kalın örgüye düşürülmektedir. Ancak *sas toy* esnasında damadın başından üç tutam saç kesilmekte, bunların ikisi gelinin sağ örgüsüne, biri ise sol örgüsüne katılmaktadır. Bu saç tutamlarının bir nevi muska niteliği gördüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki eğer eşlerden kadın olan ölüme yaklaşıp; fakat çok acı çektiği hâlde ölmezse, bu durum kocasının *suğındı*’sının kadının bu dünyadan ayrılmasına izin vermediğine yorulmaktadır. Bu sebeple dul kalan bir kadın örgülerini çözerek *suğındı*’yı bir daha geri koymamak üzere saçlarının arasından çıkardığında *honih huyağı* yani “yaşam zırhı” da düşmüş olacaktır (Butanayev, 1987: 185).

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi göbek bağı, plasenta ve amniyotik kese gibi organlarda da ruh bulunması inancı ise bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Hakaslara göre yaşam gücü olan temel ruhun, *hut* şeklinde adlandırılabilmesi için bazı süreçlerden geçmesi gerekmektedir. Bilinmektedir ki Türk Şamanizminde hamile ve lohusa kadınları koruyan, insan ve hayvan yavrularının doğması için gerekli *kut* yani ruhu veren dişi tanrı, Türklerin geleneksel inanç sistemindeki yeri ilk olarak runik metinlerle tespit edilen ve Köktürk kağanı Bilge Kağan’ın annesini benzettiği Umay’dır. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te açıkça belirtildiği gibi Türkler arasında XI. yüzyılda da Umay’a çocuk sahibi olmak için başvurulmaktaydı. Kaşgarlı bu güçlü inancı şu atasözü ile açıklamaktadır: *Umayqa tapınsa ogul bulur* “Umay’a tapan kimse çocuk sahibi olur” (2005: 621). Bu inanış ve uygulamalar, runik metinlerin dikildiği tarihten yaklaşık 1500, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ten ise 1000 yıl sonra sadece Şamanizmi yaşatan Türk halkları arasında, özellikle de Yenisey Kırgızlarının hem kültürel hem genetik mirasçıları olan Hakaslar arasında tespit edilebilmektedir. Nitekim Hakasların Umay’a toplu olarak kurbanlar eşliğinde yaptıkları ibadete *Imay tayığ*, çocuk sahibi olmak için gereken çocuk ruhunu tanrıça Umay’ın tapınağının bulunduğu inanılan *Imay Tağ*’dan (Umay Dağı) çağırma ayinine ise *Imay tastañ Imay tartçañ* denmektedir (Butanayev, 1999: 230). Bu sebeple Hakaslar arasında küçük çocukların *hut*’unun doğrudan Tanrıça Umay’a bağlı olduğuna inanılmaktadır ve yeni doğmuş bebeklerin ruhlarına *hut* yerine *imay* (umay) denmektedir (Butanayev, 1984: 94). Bebek bu *imay* ile birlikte doğmakta ve *imay* yaklaşık süten kesilme yaşı olan iki ya da üç yaşından sonra *hut* adını almaktadır (Butanayev, 1984: 94; Davletov, 2023: 182-188).

2. Hakaslarda Umay ve Plasenta İlişkisi

Hakaslarda *hut*’un bulunduğu düşünülen göbek bağı deri bir kese içinde saklanmakta ve çocuk öldüğü takdirde bu kese de onunla birlikte gömülmektedir (Archimacheva, 2011: 14). Kaşgarlı, *umay* kelimesinin bir de “plasenta” anlamına geldiğini ifade etmektedir (2005: 621). *Hakasça-Rusça Tarihi Etnografik Sözlük*’te de çocuğu tanrıça Umay gibi koruduğu için plasentaya *pala inezî* dışında *pala imayı* yani “bala (çocuk) umayı” da dendiği ifade edilmektedir (Butanayev, 1999: 230).

Hakas geleneklerine göre çocuğun doğumundan sonraki üçüncü günde *kın toyı* yani göbek toyu adlı bir tören düzenlenmekte ve plasenta, Hakasların *ib* dedikleri geleneksel evin içinde toprağa gömülmekteydi. Doğumdan sonra göbek kordonundan ayrılan plasenta suyla yıkanır, üzerine yağ

sürülür ve kutsal huş ya da kayın ağacı kabuğuna konarak yatakta başın altında saklanırdı. Çocuğun babası yurdun içinde kız çocuğun plasentasının gömülmesi için evin kadınlara ayrılan kısmında, erkek çocuğun plasentasının gömülmesi için ise evin erkek bölümünün zemininde bir çukur kazardı. Ancak bu çukur için kimsenin üzerine basıp yürüyemeyeceği yatak altı, sandık altı, raf veya duvar dibi gibi bir yer seçmek gerekiyordu. Plamenta insanların sürekli gelip geçtiği, yürüdüğü bir yere gömülürse çocuğun psikolojik olarak depresif olacağına inanılmaktaydı. Plamenta gömülürken etrafına erkek çocuk için dokuz, kız çocuk için ise yedi parça huş ağacı kabuğu koyulur; böylece çukurun içine plamenta için koni şeklinde bir ev-mezar inşa edilmiş olurdu. Bu küçük yapının ortasına gümüş bir para koyulur ve töreni gerçekleştirecek olan ebe, plasentanın üzerine kutsal otlarla tütüsü yapıp tahıl ve tütün saçısı yapardı. Bu ibadeti yerine getirirken de “Tütün iç, ye, iç nine! Bırak çocuğun tok ve sağlıklı olsun!” diye dua ederdi. Sonra plasentanın üstü beyaz ve sıcak tutacak bir bezle kapatılırdı; çünkü eğer gömüldüğü yerde bu vücut parçası üşürse doğum yapan kadının da donacağına inanılırdı. Kutsal huş ağacı kabuğunun yedi veya dokuz parçası ile bu beyaz örtünün plasentayı kötü ruhlardan da koruyacağı düşünülüyordu. Plamenta bu şekilde Şaman geleneklerine uygun olarak gömüldükten sonra, ebe doğum yapan kadını güneş yönünde üç kez bu plamenta mezarının etrafında dolaştırırdı. Doğum yapan kadın, her tur tamamlandığında plasentaya “Umay ana, çocuklarını koru! Çocuğumun annesi, çocukların sağlıklı olsun. Çocuğumun anası, bana güç ver!” diyerek dua ederdi (Butanayev vd. 1999: 7; Davletov, 2023: 187).

Şaman toplumda çocuğu fetal dönemde koruyan organ olan plasentaya büyük önem verildiği içindir ki plamenta, çocuğu yaratan ve sonraki hayatında da korumaya devam eden tanrıça ile bir tutulmakta ve çocuğun biyolojik annesi bile esas olarak Umay'ı çocuğun annesi kabul etmektedir. Ayrıca yine bu sebeple çocuğun gelecekteki hayatını etkileyeceğine inanılan plasentanın gömülmesi de insan cenazelerinde olduğu gibi kurban, dua ve tavaf uygulamaları eşliğinde yapılmaktadır.

3. İzlandalılarda *Fylgja* ve Plamenta İlişkisi

İzlanda'da da plamenta, amniyotik kese ve göbek bağı ile ilgili benzer inançların mevcudiyeti dikkat çekicidir. Bartels (1900: 70-71), geçtiğimiz yüzyılın başında yayımladığı *Isländischer Brauch und Volksglaube in Bezug auf die Nachkommenschaft* adlı makalesinde, İzlandalıların göbek kordonuna bakarak bir kadının daha kaç çocuğu olacağını tahmin ettiklerini, kordondaki siyah düğümlerin erkek çocukları, beyaz düğümlerin ise kızları gösterdiğine inandıklarını ifade etmektedir. Ayrıca yine Bartels'in gözlemlerine göre çocuğun ruhunun bir kısmının bu zarda bulunması sebebiyle çocuğun *caul* denen amniyon zarının fetüsün başını veya yüzünü duvak şeklinde saran bölümüyle veya amniyotik kese ile doğduğu nadir doğumlar, İzlandalılar arasında olumlu bir alamet sayılmakta; bu çocukların *sigurkufl* yani “başlık, palto” ile doğdukları için özellikle şanslı bir insan olacaklarına inanılmaktaydı (Bartels, 1900: 70-71). Bartels'in aktardığına göre Reykjavikli ebe Guðríður, gömlekleli doğan çocuğun ileride kâhin olacağını, büyüden asla zarar görmeyeceğini ve kuruttuğu *sigurkufl*'u yanında taşırsa her tartışmada kazanacağını söylemiştir (1900: 70-71). XIX. yüzyılın sonunda E. H. Meyer de koruyucu ruhun bulunduğu yer olması sebebiyle İzlanda'da *caput galeatum* yani *caul* ile doğan çocukların “şanslı” çocuklar olduğunu ve söz konusu zarın özenle korunduğunu aktarmıştır (Chantepie de la Saussaye, 1902: 293). Dikkat çekicidir ki Hakaslarda da *kíp* “giyim, gömlek” olarak adlandırılan zar ile doğan çocukların şanslı olacağına inanılmaktadır (Davletov, 2023: 98).

Plasentayı ise doğrudan “ruhun vücut bulmuş hali” olarak gören İzlandalılar, XX. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ plasentaya iyi muamele edilmesi gerektiğine inanmaktaydılar (De Witt, 1959: 361). Modern İzlandacada *fylgja* ya da *barnsfylgja*, plamenta² için en yaygın kullanılan kelimedir ve kelimenin bu anlamda kullanımı, XIV. yüzyılın ortalarında Başrahip Arngrímur'un Piskopos Guðmundur'un hayatını anlattığı eserde de bulunmaktadır. XX. yüzyılın başında Rahip Jónas Jónasson da İzlanda gelenekleri ve inançları hakkındaki çalışmalarında, döleşî ile ilgili kendisine göre “batıl” inançlardan bahsederken *fylgja* kelimesini kullanmıştır. Jónasson'un aktardığına göre *fylgja*'nın bebeğin ruhunun bir kısmını içerdiği inancı oldukça yaygındır, bu nedenle ona özen gösterilmeli, açık alana atılmamalı veya hayvanların yiyebileceği herhangi bir yere bırakılmamalıdır. Bunun yerine eşğin altına veya kayaların altına gömülmeli ya da yakılmalıdır (Turville-Petre, 1937: 121).

Plasentanın gömülmesinde Türk Şamanizminde olduğu gibi birtakım tabuların mevcudiyeti, çocuğun hayatını etkileyebilecek gücün kontrol edilebilmesi amacını taşımaktadır. Nitekim *fylgja* daha önce de belirtildiği üzere aynı zamanda bir tür koruyucu ruhun adıdır. İskandinav kaynaklarında sıklıkla karşılaşılan ve kişinin ikizi (*doppelganger*) olan *fylgja*, bedende bulunan ve ölümden onu terk eden, ancak kişinin yaşamı boyunca bağımsız bir varoluş sürdüren ruhudur (Chantepie de la Saussaye, 1902: 292-93). Bu sebeple aynı adı taşıyan plasenta, hayvanların onu yiyebileceği açık alana atıldığı takdirde çocuk, hayatı boyunca kendisine eşlik edecek ve onu tehlikelerden koruyacak ruhani ikizinden, *fylgja*'dan mahrum kalacaktır (Turville-Petre, 1975: 228). Bartels de *barnsfylgja*'nın açık havaya atılmaması gerektiğini, aksi takdirde ona ulaşan kötü ruhların aralarındaki doğrudan bağ sebebiyle çocuğa da zarar verebileceğini ifade etmiştir. Yine Bartels, eğer plasenta yakılırsa çocuğun *fylgjulaust* olacağını, yani *fylgja* 'sız kalacağını, bunun ise birinin gölgesinin olmaması kadar kötü sayıldığını; bu nedenle *fylgja* 'nın annenin her gün yataktan kalktıktan sonra üzerinden geçeceği kapı eşiğinin altına gömmek gerektiğini kaydetmiştir. Bu sayede çocuk yetişkin olduğunda "insan *fylgja*"na sahip olacaktır. Ancak Bartels, İzlanda'da bu inançların değişime uğraması sebebiyle söz konusu dönemde *fylgja* 'nın yakılmasının Kuzey İzlanda'da yaygın olduğunu, Güney İzlanda'da da plasentanın gömülmesinin açıkça yasak olduğunu belirtmiştir (Bartels, 1900: 70-71).

Buna göre plasenta yakılırsa insana eşlik edecek *fylgja* ışık olarak vücut bulmakta ve kişiyi bir ışık takip etmekte, akan suya atılırsa yıldız olarak görünmekte ve plasentayı bir hayvan yerse, bu kez kişiye eşlik edecek koruyucu ruh, o hayvanın görünümünü almaktadır (Bartels, 1900: 70-71). Friesen, Orta Çağ sonrası dönemde görülen, *fylgja* 'nın plasentanın önünden geçen veya onu yiyen ilk hayvanın biçimini aldığına dair bu inanın günümüze ulaşan kayıtlardan ne kadar öncesine dayandığını söylemenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. *Fylgja* 'nın kişinin karakterine uygun bir biçim aldığı inancı ise şüphesiz daha yaygındır (Friesen, 2015: 256). Nitekim Bartels de *fylgja* 'nın ayı, kartal, kurt, öküz veya yaban domuzu şeklinde, kişinin duyu ve görünüş bakımından en çok benzediği hayvan olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Örneğin, hilekâr ve kötü niyetli insanların veya büyücülerin *fylgja* 'sının tilki olduğu söylenirken, güzel kadınlarınki kuğu olacaktır (Bartels, 1900: 70-71).

Yukarıda da görüldüğü üzere genellikle hayvan şeklinde tasvir edilen *fylgja*, yalnızca ikinci görüş yeteneği olan kişiler tarafından tespit edilebilmektedir. Bu kişiler bir hayvanın birinin *fylgja* 'sı olup olmadığını anlayabilmektedirler. Ancak özellikle destanlarda, olağanüstü güçlere sahip olmayan kişiler tarafından da rüyalarda veya ölüm anında görülebildiği anlatılmaktadır (Turville-Petre, 1937: 120). Bartels'in aktardığına göre İzlanda'daki Myvatn Gölü'nde üçüzlerden biri olarak dünyaya gelen, ancak diğer iki kardeşini doğumdan hemen sonra kaybeden bir kızın, büyüdüğünde *fylgja* ları görebildiği, bu sayede misafirlerin gelişini tahmin edebildiği anlatılmaktadır (1900: 70-71). İnsanın ikiz ruhu sayesinde, görüş yeteneği olanların yoldaki kişiyi önceden haber alması, Türk Şamanizmindeki *yula/çulay*ı hatırlatmaktadır. *Fylgja* bu özelliğiyle *yula* 'ya plasenta anlamındaki *umay* 'dan daha çok benzemektedir. Fakat pek tabii olarak eski İskandinav dininin günümüze uzanan inanış ve uygulamaları ile Türk Şamanizminin, tüm açılarından benzerlik göstermesi beklenmemektedir. Bu çalışmada, söz konusu ruh türlerinin hareketli olup sahibinden bağımsızmış gibi varlık gösterebilmeleri inancı bir ortaklık olarak değerlendirilmektedir. Ek olarak vücudun farklı bölümleri ile organlarında ruh bulunması sebebiyle bu vücut parçalarının birtakım koruyucu ruh ya da tanrılarla bir tutulup bunların akıbetinin, bedeninin geri kalanını ya da kişinin soyut kaderini iyi ya da kötü yönde etkileyebileceği inancı da iki din arasındaki benzerliklerden kabul edilmektedir.

Sahibi uyurken hayvan formunda aktif olabilen *fylgja*, kişi uyanırken ve bilinçliyen ise görünmez biçimde sahibine eşlik etmeye ve yanında olmaya devam etmektedir. Grundy, insana eşlik eden ruh hayvanla plasentanın ilişkisini, plasentayı manevi bir koruma biçiminin temsili şeklinde yorumlayarak açıklamaktadır (Grundy, 1998: 110-113). Grundy'ye göre İzlanda kültüründe bir insana bağlı olan ruh hayvan düşüncesi, *fylgja* 'nın kökünde bulunduğu ifade edilen "eşlik etmek" anlamındaki fiille doğrudan ilişkilidir (1998: 112). Etimolojisi tartışmalı olsa da Orta Çağ kaynaklarından itibaren sıklıkla "eşlik etmek" fiiliyle ilişkili görülen *fylgja*, H. Falk ve A. Torp tarafından ise Eski İzlandaca *fulga* ve Norveççe *folga* "deri, ince örtü, zar" kelimeleri ve yine Norveççe *fela* "saklamak" fiiliyle alakalandırılmıştır (Turville-Petre, 1937: 121; 1975: 228)³. Turville-Petre, kelimenin başlangıçta somut bir organ olan plasenta anlamına geldiğini; ancak daha

sonra eşlik eden, koruyan ruh anlamı kazandığını, bu bağlamda *fylgja*’nın semantik gelişiminin *hamingja*’ninkine paralel olduğunu ifade etmektedir (1937: 121-124):

“*Hamingja* kelimesi, "deri", "örtü" ve "biçim" anlamına gelen *hamr* ile ilişkilidir ve Orta Aşağı Almanca *ham*, İngilizce *heam*, *hame* ve Norveççedeki *ham* ile aynı kelimedir. Bunların hepsi "deri, cilt", "plasenta" olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle *hamingja* kelimesinin başlangıçta deri veya doğuma eşlik eden zarlarla ilişkilendirilmiş olması mümkündür. Yaygın inanışa göre bunların çocuğun kaderini belirlediği düşünülmüş ve dolayısıyla *hamingja* da "koruyucu ruh" anlamı kazanmıştır. Buna pek tabii "kader" ve "talih" anlamları da eklenmiştir. Zamanla *hamingja* kelimesinin bu soyut anlamları baskın gelmiş ve kelime günümüzde İzlanda’da genellikle "talih" anlamında kullanılır olmuştur.”

Zarla doğan çocukların şanslı sayılmasının, *hamingja* kelimesinin de şans ve mutluluğu ifade eder haline gelmesine bir örnek olarak modern İzlandacada *til hamingju* ifadesinin “iyi şanslar” anlamına gelmesi gösterilebilir (Robinson, 2017: 46). Bu semantik gelişim, Türk Şamanizmindeki *umay*-*plasenta* kavramları dışında *çula* adlı ruh türünde de tespit edilmiştir. Hakas Cumhuriyeti’nin Askiz bölgesindeki Beltirskoe köyünde görüşme gerçekleştirilen Oksana Gorbatova, yukarıda açıklanan ruh türlerinden biri olan *çula*’nın “bingıldak” anlamına geldiğini ve bir insanın ancak anne babası öldüğünde gerçekten büyüdüğünü, *çula*’nın da o zaman kapandığını aktarmıştır (Okutan Davletov, 2021: 105). Butanayev, Umay’ın Hakaslardaki anlamlarından birinin de aynı şekilde “bingıldak” olduğunu ve bebeğin başındaki bu yumuşak kısma *umayah* “umaycık” dendiğini belirtmektedir (Davletov, 2023: 185). Bu ifadeler, Sibiry Türklerinde ruhun “kemikler, saç, ciğer” (Archimacheva, 2011: 14) gibi çeşitli organlarda bulunduğu düşüncesi ile ilişkili olmalıdır. Sibiry halklarında özellikle başın, ruhun bulunduğu yer olarak görülmesi sebebiyle kutsal kabul edildiği bilinmektedir (Okutan Davletov 2021: 105). Bu durumda, *çula*’nın ya da bebeğin ruhu olan *umay*’ın bulunduğu organın zamanla bu ruhun adıyla anılmaya başlamış olması da muhtemeldir.

Fylgja konusuna dönecek olursa bu ruh türüyle ilişkili birkaç farklı kavram daha mevcuttur. Bunlardan *mannsfylgja* (kişisel *fylgja*), en basit haliyle bir tür alternatif benliği belirtmekte ve bu noktaya kadar ele alınan ruh türünü ifade etmektedir. *Attarfylgja* (miras *fylgja*) ve *kynfylgja* (aile *fylgja*’sı) ise benzer kavramlardır ve genellikle bir nesilden diğerine geçen aileye mahsus bir koruyucuya işaret etmektedir (Friesen, 2015: 257). Chantepie de la Saussaye, kişinin ölümünden sonra *mannsfylgja*’nın *attarfylgia*’ya dönüştüğünü kaydetmiştir (1902: 293). Ancak “kadın *fylgja*” anlamına gelen *fylgjukona* şeklinde bir kavram daha vardır ki araştırmacılar esas olarak bu türün, ailenin veya klanın koruyucu tanrısı haline geldiğini ifade etmektedirler. Örneğin Hilda R. Ellis, kadın ve hayvan biçimli *fylgjur* arasındaki farka değinirken hayvan *fylgja*’yı, kişiye yaşamı boyunca eşlik eden ve sahibinin hayatının onun refahına bağlı olduğu bir ruh olarak açıklamaktadır (Bryan, 2021: 74-75). *Fylgjukona*’yı ise bir bireye ölümüne kadar eşlik eden ve kişinin ölümüyle yok olmayan, genellikle aynı aileden başka birine bağlanan doğaüstü bir kadın koruyucu olarak nitelemektedir (Bryan, 2021: 74-75). Else Mundal da *Fylgjemotiva i Norrøn Litteratur* adlı çalışmasında *fylgjukona*’yı bir grubun ya da klanın koruyucu tanrıçası olması sebebiyle ana tanrıça kültüyle ilişkilendirmektedir (Bryan, 2021: 74-75). Sommer de *fylgjukona*’nın başlangıçta kavramsal olarak hayvan *fylgja*’dan farklı olduğunu ve *fylgjukona* bağımsız bir koruyucu tanrıça olsa da bu ikisinin sıklıkla karıştırıldığını ileri sürmektedir (2007: 280-81). Chantepie de la Saussaye de *fylgjukona*’yı rüyalarda insanı tehlikelere karşı uyan, özellikle kişinin ölümünden kısa bir süre önce görünerek ona haber veren bir tür tanrıça yani *dís* olarak tanımlamaktadır (1902: 293).

Araştırmacıların bu kavramları birbirinden ayrı tutmak istemesi, eski İskandinav dininin temelinde bulunan Şamanik felsefenin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Anne karnındayken bebeği koruyan plasenta anlamındaki *fylgja* ile dünyaya gelen insanı takip edip koruyan hayvan *fylgja* ve ölümden sonra da o kişinin ailesini veya tüm klanı/aşireti gözetmeye devam eden tanrıça *fylgja*, birbirinden bağımsız inanışların sonucu gibi görünmemektedir. Köktürk ve Kırgız runik yazıtlarından anlaşıldığı üzere eski Türklerle günümüz Şaman Türklerin en önemli ilahlarından biri olan Umay da hem kişinin dünyaya gelmesi için gereken ruhu veren ve dünyaya geldikten sonra da insanı kollamaya devam eden yaratıcıdır, hem de tüm bir ulusun koruyucu tanrıçası olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla fetüsü koruyan plasenta umay ile emzikli bebeği koruyan tanrıça Umay ve Tonyukuk yazıtından anlaşıldığı üzere askerlere zafer bahşeden Umay, yalnızca aynı kutsal varlığın farklı yüzleridir.

Bununla birlikte pagan ya da Şaman inanışın kutsalları olan *fylgja* ve *umay* kavramlarının bir diğer ortaklığı ise Hristiyanlık ve Müslümanlığın bu figürlere yaklaşımında kendisini göstermektedir. Örneğin *Njáls* destanında *fylgjuengill* "*fylgja* meleği/melek *fylgja*" kavramı karşımıza çıkmaktadır ki Friesen bunu metin üzerindeki bir Hristiyan asimilasyonu olarak nitelermektedir (Friesen, 2015: 257). Manas destanında da İslamiyet etkisiyle Umay'dan *berişte* yani ferişte (melek) olarak bahsedilmektedir (*Manas Eposu*, 2017: 63). Supayeva da (2017: 26-27) Kırgızlarda Umay'ın, Orta Asya'da İslamî unsurlarla karıştığını ve esasında Müslümanlık öncesi dönemin dinî kavramlarından biri olduğunu ifade ederken; Maynagaşev Sibirya Türkleri için Umay'ın melek kavramıyla ilişkilendirilmesinin Hristiyanlıkla gerçekleştiğini belirtmektedir (Davletov, 2023: 184). Ayrıca Jón Árnason'un ifadesiyle dünyaya gelen her bireye eşlik eden plasentadan kaynaklanan ve İzlandalılar arasında çok eski zamanlardan beri var olan *fylgja* inancı, XII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadarki İzlanda kaynaklarında, Hristiyanlık öncesi dinî düşünceyle ilişkili şekilde yer alırken, XVII. yüzyıla gelindiğinde Kuzey İzlanda'daki Hólar'da bir okulun müdürü olan Gísli Vigfússon'un, öfkeli hayaletlerin zarar verme amacıyla insanlara musallat olmaları hakkındaki yazılarında *fylgjur*'a kötücül nitelikler yüklendiği görülmektedir (Sigurðardóttir, 2015: 18-20). Sigurðardóttir, *fylgja*'ya dair düşüncelerdeki bu değişimin sebebi olarak XI. yüzyılda Hristiyanlığın kabul edilmesiyle başlayan büyük toplumsal dönüşümü göstermektedir (2015: 18-20). Nitekim yeni din yüzyıllar içinde yerleştikçe bir zamanlar insanlara ruhanî güç sağlayan *fylgjur* da Hristiyanlığa tamamen aykırı olan büyücülük ve kâfirlikle ilişkilendirilmiş ve kilisenin bu tutumu topluma da yayılmaya başlamıştır (Sigurðardóttir, 2015: 18-20). Bu sebeple tüm dünyada pagan unsurların, İbrahimî dinler tarafından kimi zaman demonize edilerek dışlanması, kimi zaman da yeni dinî ortamda farklı bir konumda olsa da yerini koruyabilmesi için meleğe dönüştürülmesi son derece anlaşılabilir bir durumdur. Efeslilerin Aziz Pavlus'un tanıttığı Meryem Ana'yı kabul edebilmek için ona kendi tanrıçaları Artemis'in özelliklerini atfetmeleri de bu doğrultudaki dinî dönüşümlere bir örnek olarak verilebilir (Okutan Davletov ve Davletov, 2025: 97).

Sonuç

Eski İskandinav dinindeki ve Türk halklarından Hakasların Şamanizmdeki ruh inancının benzer şekilde karmaşık ve hareketli bir yapıda olduğu görülmektedir. Monoteistik dinlerin etkisiyle literatürde ruh gibi tek kavrama indirgenen bu soyut parçaların bedenden bağımsız hareket edebildiğine ve bedeninin çeşitli uzuvlarıyla organlarında ruhun ya da ruhun bir kısmının bulunduğu inanılması, Hakas Şamanizmi ve eski İskandinav dininin ortaklıklarından biridir. Bu çalışmada söz konusu organlardan plasenta üzerinde durulmuştur.

Pek çok pagan toplumda anne karnındaki fetüsü koruduğu ve çocuğun sağlığıyla kaderinin buna bağlı olduğuna inanıldığı için plasentaya özel bir önem verilmiştir. Ancak Sibirya Türklerinin ve İskandinavların, bu konu bakımından ne derece benzer inanışlara ve uygulamalara sahip oldukları daha önce ele alınmamıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere en erken, XIII-XIV. yüzyıllarda kaleme alınan İzlanda kaynakları vasıtasıyla hakkında bilgi edinilebilen *fylgja*, hem plasenta anlamına gelmekte hem de çeşitli formlarda görülebilen bir tür koruyucu ruh olarak algılanmaktadır (Turville-Petre, 1937: 121-124). XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un (2005: 621) verdiği bilgilere ve etnografik dönemde Sibirya Türkleri arasında yürütülen alan araştırmalarına göre Umay da kendisine tapınanlara çocuk ruhu veren koruyucu bir ilah olmasının yanı sıra plasenta anlamına gelmektedir. Bu iki inanış arasındaki farklılık ise Umay'ın, *fylgjur*'un aksine çocuğa ruh veren bir yaratıcı olması ve plasantanın hayvanlar tarafından yenmesi, ateşte yakılması, önünden kimin geçtiğine veya gömüldüğü yere göre değişen bir form alarak insana hayat boyu eşlik etmesi inancının mevcut olmayışıdır. Hakaslarda plasenta *ib* denen geleneksel evin içinde kimsenin üzerine basıp yürüyemeyeceği bir yere gömülürken, İzlandalılarda insanların üzerinden geçeceği kapı eşiğinin altına gömülmesi gibi farklılıklar da bundan kaynaklanmaktadır. Ancak bu uygulamalar ilişkisz gibi görünse de her ikisinin temelinde de plasantanın, çocuğun ruhunu barındırması ve kötü ruhlardan uzak tutulması yatmaktadır. Bu sebeple iki kültürün benzer Şamanik motiflere sahip olduğunu ileri sürmek mümkün görünmektedir.

Günümüzde doğumların hastane ortamında gerçekleşmesi sebebiyle plasenta tıbbi atık olarak imha edilmektedir. Bu sebeple çalışmada bahsi geçen ve geçtiğimiz yüzyıl hâlen yaygın olan uygulamalar, istisnai durumlar hariç yok olmaya yüz tutmuştur. Buna rağmen vücutta çeşitli organlar

ve uzuvların ruh barındırdığı inancı ve bunlarla bağlantılı ilah ve ruhlar ile ilgili inanışlar varlığını korumaya devam etmektedir. Ancak inanışların her daim değişim içerisinde olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim İzlanda kaynaklarına göre plasentanın bir dönem yakılması uygun görülmezken, daha sonraları yakılması tercih edilir hâle gelebilmiştir. Bununla birlikte insana eşlik eden koruyucu ruh olan *fylgja* inanışı canlı kalmıştır. Örneğin, İzlandalı genç sanatçı Íris Harðardóttir sosyal medya hesabında, kronik rahatsızlığı nedeniyle dinlenmek zorunda olduğu zamanlarda sürekli yanında bekledikleri için köpeklerinin kendisinin *fylgjur*'u olduklarına inandığını paylaşmıştır.⁴ Benzer şekilde Hakaslarda da plasentanın ev içinde gömülmesi uygulaması günümüzde mevcut olmasa da güncel alan araştırmaları, Umay tapınıminin hâlâ yaşatılmakta olduğunu göstermektedir.

Sonnotlar

¹ Sıklıkla Sámi Şamanizmi ile karşılaştırılan eski İskandinav dinini, Şamanizm'in evrensel bir din olduğu görüşünden hareketle bu inanç sistemi içerisinde değerlendirmekteyiz. Belirtilmelidir ki Lotte Motz, geleneksel dinleri Şamanizm olan Sámilerin, kültürel ve dini açıdan Cermenlerden etkilendikleri ve onlardan ödünçledikleri inanışlar ile uygulamaları uzun süre muhafaza ettikleri için Sámi Şamanizminin, kaynak sıkıntısı yaşanan eski İskandinav dinine ışık tutabileceğine dair yaygın görüşü eleştirmekte, benzerlikleri Sámi diniyle sınırlamamaktadır. İskandinavların da içinde bulunduğu Cermenler ile Sámiler, Çukçiler ve Türk halklarından Yakutlar arasında kozmoloji, ruhlar dünyası, ölümden sonraki yaşam ve bazı büyü uygulamaları açısından çarpıcı paralellikler bulunduğunu belirten Motz, bu benzerlikleri ortak bir Kuzey Avrasya veya kutup çevresi kültürel mirasıyla açıklamaktadır (Rydving, 1990: 368-369). İskandinav dininin yaşı ve kökeniyle ilgili diğer görüşler hakkında bkz. Andrén, A. (2005). "Behind 'Heathendom': Archaeological Studies of Old Norse Religion". *Scottish Archaeological Journal*, 27(2), 105–138.

² *Fylgja* literatürde yalnız *caul* olarak da açıklanabilmektedir. Ancak Doja'ya göre *fylgja* bu zara ek olarak plasenta ve amniyotik kesenin birleşiminden oluşmaktadır, böylece her insanın bir koruyucu ruhu olacaktır. Aksi durumda çok az kişi *caul* ile doğduğu için bunlar *fylgja* 'sız kalacaktır (Doja, 2005: 457).

³ Biz de plasentanın Türkçede dölüşü olarak adlandırılmasından yola çıkarak plasenta *fylgja* 'nın eşlik etmek fiilinden geldiği görüşüne katılmaktayız. Ancak bu organın yaşam ve bereketle ilişkilendirilen dişi ilahlar ya da ruhlarla olan yakınlığı sebebiyle, adı "dolduran, hayat veren" (Turville-Petre, 1975: 124) anlamına gelen bereket tanrıçası *Fulla*'nın (*Fyllr*, *Fylla*) da *fylgja* 'nın kökeni bağlamında değerlendirilmesini önermekteyiz.

⁴ İlgili Instagram paylaşımı için bkz. <https://www.instagram.com/p/CIDtIpyrVjO/?igsh=a3FmaWFtdzVuYmYz>

Kaynaklar

- ANDRÉN, A. (2005). "Behind 'Heathendom': Archaeological Studies of Old Norse Religion". *Scottish Archaeological Journal*, 27(2), 105–138.
- ARCHIMACHEVA, M. Y. (2011). "Kontsepty 'Zhizn', 'smert', 'dusha' v traditsionnom mirovozzrenii Hakasov". *İstoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy istorii* 3 (9), Ch. III, 13-17.
- BARTELS, M. (1900). "Isländischer Brauch und Volksglaube in Bezug auf die Nachkommenschaft". *Zeitschrift für Ethnologie (ZfE) / Journal of Social and Cultural Anthropology (JSCA)*, 32, 52- 86.
- BURNAKOV, V. A. (2007). "Traditsionnye predstavleniya Hakasov o dushe". *Arheologiya, etnografiya i antropologiya Evrazii*, 1 (29), 151-159.
- BUTANAYEV, V. Y. (1984). "Kult bogini umay u Hakasov". *Etnografiya narodov sibiri* içinde (ss. 93-105). Novosibirsk: İzd. Nauka. Sibirskoe otdelenie.
- BUTANAYEV, V. Y. (1987). "Svadebnye obryady Hakasov v kontse XIX-nachale XX v", *Traditsionnye obryady i iskusstvo Russkogo i korennyh narodov Sibiri*, 179-193, Novosibirsk: İzd. Nauka Sibirskoe otdelenie.
- BUTANAYEV, V. Y. (1999). *Hakassko-Russko istoriko-etnograficheskiy slovar*. Abakan: İzd. HGU.
- BUTANAYEV, Viktor Y. vd. (1999). "Kin-toy – prazdnik zahoroneniya posleda". *Narodnye prazdniki Hakasii* içinde (ss. 7). Abakan: İzd-vo HGU im. N. F. Katanova.

- BRYAN, E. S. (2021). "Icelandic Folklore and the Cultural Memory of Religious Change." Yorkshire, UK: Arc Humanities Press.
- CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, P. D. (1902). *The Religion of the Teutons. Handbooks on the History of Religions*. Vol III. (Çev.: Bert J. Vos), Boston: Ginn & Company.
- DE COURTEILLE, P. (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental*. Paris: Imprimé par l'ordre de l'empereur à l'Imprimerie Impériale.
- DAVLETOV, T. B. (2023). *Sibirya'dan Anadolu'ya Türk Şamanizmi'nin Sosyolojisi*. 2. Baskı. İstanbul: Urzeni Yayınevi.
- DE WITT, F. (1959). "An Historical Study on Theories of the Placenta to 1900". *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 14 (3), 360-374.
- DOJA, A. (2005). "Mythology and Destiny" *Anthropos*, Bd. 100, H. 2, 449-462.
- FRIESEN, W. (2015). "Family Resemblances: Textual Sources of Animal *Fylgjur* in Icelandic Saga". *Scandinavian Studies*, 87 (2), 255-280.
- GÖMEÇ, S. (1990). "Umay Meselesi". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5, 1, 277-282.
- GRUNDY, S. (1998). "Shapeshifting and Berserkergang", *Disputatio, Vol. 3, Translation, Transformation and Transubstantiation in the Late Middle Ages*. (Ed.: Carol Poster, Richard J. Utz. Evanston), 104-122, Illinois: Northwestern University Press.
- Kaşgarlı Mahmut (2005). *Dîvânü Lügâti't-Türk*. (Çev.: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- KİLLİ YILMAZ, G. (2007). "Hakaslarda Ölüm ile İlgili Gelenekler". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4 /4, 65-86.
- Manas Eposu Sagımbay Orozbekovdun variantı boyunca / Manas Destanı Sagımbay Orozbek Uulu Varyantı*, C. I. (2017). (Der.: S. Musayev, A. Akmataliyev), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları.
- MAYNAGASHEV, S. D. (1915). "Zagrobnaya zhizn po predstavleniyam turetskih plemen Minusinskogo kraya". *Zhivaya Starina*, 2/3, 277-292.
- MORTENSEN, K. (1913). *A Handbook of Norse Mythology*. (Çev.: A. Clinton Crowell), New York: Thomas Y. Crowell Company.
- OKUTAN DAVLETOV, N. (2021). *Hakas Türklerinde Şamanizm ve Ölüm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- OKUTAN DAVLETOV, N. ve DAVLETOV, T. B. (2025). "Altın Köl I (E 28) Yazıtında Geçen Umay Beg İfadesi Üzerine." *bilig*, 113, 79-100.
- ROBINSON, C. (2017). *An Open Secret of Icelandic Otherworldly Communication*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. UCLA.
- ROUX, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- RYDVIING, H. (1990). "Scandinavian—Saami Religious Connections in the History of Research". *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 13, 358–373.
- SIGURÐARDÓTTIR, M. A. (2015). *Mórar og skottur. Ættardraugar í þjóðsagnasöfnum*. Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi. İzlanda Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi.
- SOMMER, B. S. (2007). "The Norse Concept of Luck." *Scandinavian Studies*, 79 (3), 275–94.
- SUPAYEVA, A. A. (2017). "Manas Baatırdın Törölüşü Variantlarda Süröttölüşü (Ş. Rismendeev, S. Orozbekov, S. Karalaev, J. Mamaidın variantları boyunca)." *Vestnik mejdunarodnogo universiteta Kirgıztana*, 2 (32), 25-29.
- TEKİN, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. 5. Baskı. Ankara: TDK Yayınları, 2014.
- TURVILLE-PETRE, G. (1937). *Liggja Fylgjur Þinar Tıl Íslands. Saga-Book*, 12, (1937): 119–126.
- TURVILLE-PETRE, G. (1975). *Myth and Religion of the North. The Religion of Ancient Scandinavia*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.instagram.com/p/CIDtIpyrVjO/?igsh=a3FmaWFtdzVuYmYz> (Erişim: 20.05.2025)